

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยระบบคิดและวิธีการปฏิบัติของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือก ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่ด้วยตนเองเพื่อให้ได้ข้อมูลตามสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้น โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการ ดังนี้

1. ศึกษาเอกสาร

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาแนวคิดเกษตรกรรมทางเลือก แนวคิดการพึ่งตนเอง แนวคิดเศรษฐกิจแบบพอเพียง แนวคิดการดำรงชีวิตแบบสันโดษ จากเอกสาร บทความและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาใช้เป็นกรอบความคิดในการวิจัย และขอบเขตเนื้อหาสำหรับเก็บข้อมูลดังปรากฏในหน้า 6-7 ของบทที่ 1

2. เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้แบ่งข้อมูลออกเป็น 2 ส่วน คือ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับบริบททางกายภาพ สภาพทางสังคม สภาพทางเศรษฐกิจ สภาพทางการศึกษา สภาพปัญหาทางการเกษตรและข้อมูลเจาะลึกที่เป็นระบบคิด ความเชื่อ คุณค่า วิถีชีวิตและวิธีการปฏิบัติของเกษตรกรที่ผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก

ในการเก็บข้อมูลทั้ง 2 ส่วนนี้ ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังต่อไปนี้

2.1 ข้อมูลและเอกสาร ผู้วิจัยได้ทำความเข้าใจกับชุมชนโดยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับบริบทของชุมชน จากแบบสำรวจข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านของคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช. 2 ค.) ข้อมูลจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) และยังสามารถสอบถามข้อมูลเพิ่มเติมจาก ผู้อาวุโสที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านคำปลาหลายมาเป็นเวลาหลายปี

2.2 แบบสังเกตที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น

เป็นเครื่องมือสำหรับบันทึกข้อมูลจากการสังเกต ได้แก่ สังเกตเกี่ยวกับบริบทของชุมชน เช่น การตั้งบ้านเรือน การคมนาคมติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ สภาพชีวิตความเป็นอยู่ อาชีพ การผลิต เป็นต้น ข้อมูลส่วนนี้ช่วยให้ผู้วิจัยสามารถอธิบายการเกิดกลุ่มเกษตรทางเลือกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในส่วนที่เกี่ยวกับการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก ผู้วิจัยได้สังเกตการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การควบคุมแมลงด้วยสมุนไพร การทำปุ๋ยอินทรีย์ การใส่ปุ๋ย การรดน้ำพืชผัก การเก็บเกี่ยวผลผลิต เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยได้บันทึกการสังเกตและใช้ในการวาง

แผนเพื่อหาข้อมูลเจาะลึกในเรื่องระบบคิดและวิธีการปฏิบัติของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือกต่อไปจนได้ข้อมูลตามที่ต้องการ

2.3 แบบสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ

ผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยกำหนดประเด็นคำถามไว้ล่วงหน้าและทำการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยได้สร้างความสัมพันธ์ไว้ก่อนแล้ว ทำให้บรรยากาศการสัมภาษณ์เป็นกันเอง สามารถยืดหยุ่นได้ตามสถานการณ์ กล่าวคือ ไม่จำกัดเวลา สถานที่ และได้สัมภาษณ์หลาย ๆ ครั้งจนได้ข้อมูลครบถ้วนตามต้องการ

การสัมภาษณ์ครั้งนี้ ผู้วิจัยเน้นให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับระบบคิด ความเชื่อ คุณค่า และวิธีการปฏิบัติของเกษตรกรที่ผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการส่วนมากกระทำในระหว่างที่ผู้วิจัยร่วมกิจกรรมทางการเกษตรกับกลุ่มเป้าหมายในเรื่องสวน ไร่ นา และหลังจากเสร็จจากรับประทานอาหารเย็น แต่บางครั้งผู้วิจัยได้นัดหมายผู้ให้ข้อมูลเพื่อสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล

2.4 แบบสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ

การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการเป็นการหาข้อมูลแบบเจาะลึกโดยผู้วิจัยใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการเป็นตัวกำหนด คือ หาข้อมูลที่ยังไม่สามารถตอบคำถามได้อย่างสมบูรณ์ ผู้วิจัยจึงใช้การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง ชัดเจน ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.5 อุปกรณ์บันทึกภาพ

ผู้วิจัยใช้กล้องถ่ายรูปบันทึกกิจกรรมเกษตรกรรมทางเลือกเพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูล เช่น การทำปุ๋ยอินทรีย์ การทำสารควบคุมแมลงจากสมุนไพร การรดน้ำพืชผัก การใส่ปุ๋ย เป็นต้น

2.6 อุปกรณ์บันทึกเสียง

โดยทั่วไปผู้วิจัยใช้การจดบันทึกคำสัมภาษณ์ แต่ในบางครั้งผู้วิจัยใช้เทปบันทึกเสียงสำหรับเก็บข้อมูลในบางเรื่อง เช่น อัดชีวประวัติของเกษตรกร การดำรงชีวิตของเกษตรกรในแต่ละวัน ปัญหาและอุปสรรคในการผลิต ฯลฯ แต่ทั้งนี้ต้องได้รับการอนุญาตจากผู้ให้สัมภาษณ์ก่อนทุกครั้ง

2.7 แบบบันทึกข้อมูลสนาม

เป็นเครื่องมือที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อใช้บันทึกรายละเอียดของข้อมูลที่ได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ การเข้าร่วมกิจกรรมและเสวนาพูดคุยกับชาวบ้าน รวมทั้งผู้ให้ข้อมูลในการเข้าพื้นที่ในแต่ละวันตลอดระยะเวลาทำการศึกษาค้นคว้า เพื่อเป็นการป้องกันการลืม แล้ว

นำมาเรียบเรียงจัดลำดับเป็นหมวดหมู่ทำให้ผู้วิจัยได้รับข้อมูลที่ละเอียด ครบคลุม เพื่อเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

3. การเก็บข้อมูลภาคสนาม

หลังจากผู้วิจัยได้ตัดสินใจเลือกพื้นที่ที่มีความเหมาะสมในการวิจัยแล้ว ผู้วิจัยจึงได้เข้าไปในพื้นที่ดังกล่าวตั้งแต่วันที่ 1 เดือนตุลาคม พ.ศ. 2541 และได้ดำเนินการดังนี้

3.1 สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน

การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนถือว่าเป็นกุญแจดอกสำคัญสำหรับการเก็บข้อมูลของนักวิจัย หลังจากที่เข้าไปในหมู่บ้านแล้วผู้วิจัยได้สร้างความสัมพันธ์กับผู้นำชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน พ่อแสง สิงห์น้อย พ่อบุญมี จันทร์โสม ประธานและรองประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย และชุมชนพร้อมกับแจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้ามาในหมู่บ้านซึ่งผู้วิจัยได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีและอบอุ่นยิ่ง เมื่อได้สร้างความสัมพันธ์อันดีกับผู้นำและชุมชนแล้ว ผู้วิจัยสามารถเข้าออกชุมชนได้ตลอดเวลาโดยปราศจากความแคลงใจจากบุคคลเหล่านี้ เมื่อมีผู้มาศึกษาดูงานการเกษตรผสมผสานทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ผู้วิจัยก็จะได้รับแจ้งให้เข้าร่วมสังเกตการณ์ด้วย นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้รับเชิญจากพ่อแสง สิงห์น้อย ประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย ให้เข้าร่วมประชุมกับปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน เมื่อวันที่ 11-13 เดือนตุลาคม พ.ศ. 2541 ณ ศูนย์คำคุณ ตำบลทุ่งโป่ง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น

จากการเข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสพูดคุยกับปราชญ์ชาวบ้านที่มีประสบการณ์การปฏิบัติและประสบความสำเร็จในด้านเกษตรกรรมทางเลือกหัวภาคอีสาน อาทิเช่น พ่อผาย สร้อยสระกลาง พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย พ่อคำเดื่อง ภาษี ลุงชาติ มาระแสง ครูบาสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ ฯลฯ นอกจากนี้ได้ปฏิสัมพันธ์กับบุคคลดังกล่าวแล้วยังได้ทราบแนวคิดในการขยายเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกและแนวทางการดำรงชีวิตแบบพึ่งตนเองจาก ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก นักวิชาการชั้นแนวหน้าของเมืองไทยและนายแพทย์ อภิสิทธิ์ อังกรวรางกูร ผู้อำนวยการโรงพยาบาลอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ผู้มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะเห็นความอยู่ดี กินดีของสังคมเกษตรกรรมไทยไม่ตกอยู่ภายใต้อาณัติของนายทุน พ่อคำคนกลาง เป็นต้น

จากการศึกษาในพื้นที่ทำให้ผู้วิจัยมีความคุ้นเคยสนิทสนมกับชาวบ้านเป็นอย่างดีจึงได้รับความรักใคร่และไว้น้ำใจเชื่อใจเสมือนญาติคนหนึ่งในเวลาอันรวดเร็ว พร้อมทั้งได้สังเกตและสำรวจข้อมูลพื้นฐานที่เป็นบริบททางด้านกายภาพและวัฒนธรรมชุมชนไปพร้อม ๆ กัน เช่น ประวัติความเป็นมาของชุมชน ลักษณะภูมิประเทศ ประชากร อาชีพ กลุ่มองค์กรในชุมชน สภาพทางการศึกษา เป็นต้น

3.2 การค้นหาผู้ให้ข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

3.2.1 ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้ที่มีแนวคิดและประสบการณ์ในการปฏิบัติกิจกรรมทางเกษตรกรรมทางเลือกรวมถึงผู้อาวุโสในชุมชนที่มีความรู้และประสบการณ์ในหลาย ๆ ด้าน เช่น ประวัติความเป็นมาของชุมชน ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ในชุมชน การผลิตเพื่ออยู่ เพื่อกิน ฯลฯ ซึ่งผู้วิจัยสามารถเก็บข้อมูลได้จากการสังเกตและสัมภาษณ์จากบุคคลเหล่านี้ ได้แก่

ผู้อาวุโสในชุมชน แหล่งข้อมูลกลุ่มนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน ประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อต่าง ๆ ในชุมชน เช่น พ่อคำดี แพงदान และแม่สมัย สิงห์น้อย

ผู้นำที่เป็นทางการ กลุ่มนี้ให้ข้อมูลหลักในเรื่องเกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจ สภาพทางสังคม ประกอบด้วย นายถาวร สรรสมบัติ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านคำปลาหลาย นายหนูไทย วันปรีดา และนายเที่ยง สิงห์น้อย ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่บ้านคำปลาหลาย

ประธานและรองประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย บุคคลเหล่านี้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับระบบคิด วิธีการปฏิบัติทางการเกษตรในระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมทางเลือก และการติดต่อประสานงานกับผู้ส่งเสริมเกษตรทางเลือกในท้องถิ่น ตลอดจนหน่วยงานของรัฐ องค์กรหรือหน่วยงานพัฒนาเอกชน ได้แก่ พ่อแสวง สิงห์น้อย และ พ่อบุญมี จันทรโสม ประธานและรองประธานกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย

สมาชิกกลุ่มเกษตรผสมผสาน หมู่บ้านคำปลาหลาย กลุ่มนี้ให้ข้อมูลหลักในเรื่องเกี่ยวกับระบบคิดและวิธีการปฏิบัติในระบบเกษตรกรรมทางเลือกมีทั้งหมด 16 ครัวเรือน แต่ผู้วิจัยคัดเลือกศึกษากลุ่มเป้าหมายเพียง 3 กลุ่ม ๆ ละ 3 คน รวมเป็น 9 คน โดยใช้เกณฑ์ขนาดของการถือครองที่ดินทำกินเป็นเกณฑ์ในการเลือก คือ เกษตรกรที่มีที่ดินทำกินมากที่สุด ได้แก่ พ่อแสวง สิงห์น้อย พ่อสมัย แก้วสีอชัย และพ่อมี สุดบับ เกษตรกรที่มีที่ดินทำกินปานกลาง ได้แก่ นายเสน สาราชฎร์ นายปิ่น ทองอุทา และนายสุพัฒน์ สิงห์น้อย และเกษตรกรที่มีที่ดินทำกินน้อยที่สุด ได้แก่ นายถาวร สรรสมบัติ พ่อบุญมี จันทรโสม และนายหาร ประชายูร เป็นต้น

3.2.2 ผู้ให้ข้อมูลประกอบ

ผู้วิจัยมีความเชื่อว่าผู้ให้ข้อมูลประกอบเป็นอีกกลุ่มเป้าหมายหนึ่งที่สามารถให้ข้อมูลเพิ่มเติมได้ตลอดจนเป็นผู้คอยตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลให้แก่ผู้วิจัยได้เป็นอย่างดีจึงได้เก็บข้อมูลจากกลุ่มบุคคลเหล่านี้เช่นเดียวกัน ได้แก่

ผู้ส่งเสริมการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือกในท้องถิ่น เป็นแหล่งข้อมูลที่ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของระบบเกษตรกรรมทางเลือกในชุมชนบ้านคำปลาหลาย และวิธีการส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือก ประกอบด้วย นายแพทย์อภิสิทธิ์ อำนวยวารงกูร ผู้อำนวยการโรงพยาบาลอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น และนางนิภา ไทโล พยาบาลวิชาชีพ 5 โรงพยาบาลอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น

ข้าราชการครูในท้องถิ่น แหล่งนี้ให้ข้อมูลหลักในเรื่องเกี่ยวกับสภาพทางการศึกษา ได้แก่ นายถวิล จันเส อจารย์ 2 ระดับ 7 โรงเรียนบ้านทรัพย์ภูพาน สำนักงานการประถมศึกษาอำเภออุบลรัตน์ สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดขอนแก่น

เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ปฏิบัติงานในหมู่บ้าน เป็นแหล่งข้อมูลที่ให้ความรู้เกี่ยวกับภาวะโภชนาการของนักเรียนในชุมชนหมู่บ้านคำปลาหลาย คือ นางฉวีวรรณ ตรีนอก เจ้าหน้าที่บริหารงานสาธารณสุขชุมชน 6

เกษตรกรที่ผลิตในระบบการผลิตเพื่อขาย หมู่บ้านคำปลาหลาย เป็นกลุ่มบุคคลที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการผลิตเพื่อขาย ได้แก่ นายสำรวย ตรีศาสตร์ นางสมจิตร จันโสม เป็นต้น

เมื่อผู้วิจัยค้นพบผู้ให้ข้อมูลแล้วจึงดำเนินการสัมภาษณ์พูดคุยเพื่อเก็บข้อมูลในประเด็นต่าง ๆ ตามที่ได้ตั้งไว้โดยการสังเกตและสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นรายบุคคลและการสนทนากลุ่ม เนื่องจากผู้ให้ข้อมูลหลักย่อมรู้เรื่องและผู้วิจัยต้องการทราบได้ลึกซึ้งกว่าคนอื่น ๆ และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลประกอบเปรียบเสมือนผู้คอยตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลได้เป็นอย่างดี พร้อมทั้งให้ความสำคัญแก่บุคคลอื่น ๆ ในชุมชนที่นอกเหนือจากกลุ่มเป้าหมายโดยการพูดคุยและร่วมกิจกรรมตามโอกาสอันควร

4. การตรวจสอบข้อมูล

ก่อนที่จะวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลกับประเด็นที่กำหนดไว้โดยแต่ละประเด็นผู้ให้ข้อมูลหลักอย่างน้อย 3 คน มีความเห็นอย่างไร ผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบข้อมูลในทุก ๆ กลุ่มบุคคลที่ให้ข้อมูล เมื่อได้ทำการตรวจสอบข้อมูลแล้วปรากฏว่าเป็นข้อมูลที่เหมือนกันก็น่าเชื่อได้ว่าเป็นข้อมูลที่ถูกต้อง จากนั้นได้แยกแยะ ข้อมูลไว้เป็นหมวดหมู่ตามขอบเขตเนื้อหา

ในกรณีที่ข้อมูลมีความขัดแย้งกัน ผู้วิจัยได้กลับเข้าไปในพื้นที่อีกครั้งเพื่อเก็บข้อมูลเพิ่มเติมจากผู้ให้ข้อมูลรายอื่น ๆ พร้อมทั้งตรวจสอบความแน่ชัดของข้อมูลซ้ำอีก จึงถือได้ว่าเป็นข้อมูลที่ถูกต้อง เชื่อถือได้เนื่องจากได้มีการตรวจสอบแล้ว

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบข้อมูลจนเห็นว่าถูกต้องและครบถ้วนแล้ว จึงได้จำแนกข้อมูลตามขอบเขตเนื้อหา แล้วนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบของการบรรยายและสรุปเชิงวิเคราะห์โดยใช้แนวคิด ทฤษฎีที่กำหนดไว้